

Ña Aurora imandu'a hague

Áño 2000 – 2002 peve Celso Aoki ha che (Paz) rovisita hague Jakarey, estado *Mato Grosso do Sulpe*. Upépe ore moirũ umi Sombreritoygua oñeme'ẽ jey haguã guekoha. Roime aja che ajerure va'ekue **Ña Aurora** (Asunciona Vera) toñemombe'u haguã chéve gueko.

A.I. Jakarey, MS, Brasil, 5 de junio 2001

Paz: Emombe'umína moo piko nde renase hague ha mba'e teko upépe.

Ña Aurora: [video Aurora 1] "Che Vito'ikuépe che anase hague. Nuéve añope che reru ápe, che sy, kóa ko Brasilpe. Ha che mama oime amoite Jakarey amo koty, Marcellinakuépe arivádape oime isepultúra. Juana Sanchez, che sy.

Ha che ru, ha'e oñohundi ápe, ápe Paraguái, Benito Vera. Ha'e víchu [*bicho*] oisu'upa ápe [ijyvápe] jaguarete, omongu'ipáite ko'ápe kóa oisu'u páite, ko'ã entéro oisu'upa [ijyvápe]. Ha ha'e oguereko peteĩ mboka. Hymba jaguakuéra oĩ siéte ikatupyry pyrýva. Guéno [*bueno*], oho peteĩ íllape, otopa la jaguarete. Oĩ pe víchu oha'áva ichupe, jaku: "ko, ko, ko, ko."

He'i: "Ahata ajuka", he'i Nemecia, che avuéla. Che avuéla hera Kuña Clemencia Aranda. Oho ojapi haguã, entónse jaguarete upepete oha'ã la jaku. Ha oho rymba jaguakuéra omoña. Omoña, ha oĩ peteĩ jagua michĩmíva ojukáma. Ha upépe oguahẽma che papa ojapi haguã ichupe, pe víchupe rymba jagua ári oĩhápe, ha opu'ã ihéntéicha [*gente*] ha oipe'a imboka ichugui. Ha upe jave iyérno oguahẽ, Karai Fierito. Oguahẽ upépe ojopy che avuélope ápe [ijahy'ópe], oity ovayvávo. Ha ojoko, angai, pe jaguarete ijuru, oisu'upáite ko'ápe [ijyvápe]. Guéno, oguahẽ la iyérno, oityma ichupe. Upémarõ che papa opu'ã ojagara jey pe mboka pe víchu oipe'ávakue ichugui. Oipe'ávakue pe víchu omboguapy [ipyti'ápe]. Ko'ã [ijyva] ndovalevéima, oisu'upáma ichupe. Ha omboguapy pe ipéchore ápe, pe iyérno ári oĩva, pe víchupe ojapi. Ojapi apete [ijajúrape], ojuka la víchu. Omano la jaguarete ha omano la che papa avei. Kuarahy pepetéro che papa omano. Oisu'upáite rei ko'áva. Ha la iyérnope oisu'upa avei. Ha'e ngo paraguácho [*paraguay*], oĩ la ita'ýra héra Manoel. En segída ojagara itúvape, ogueraha opítalpe [*hospital*], ombohasa pe Puerto Jiménezpe, opítalpe. Ha che avuelomi ngo, che avuélo ndaipóri mbavavéva oñantendéva hese, omongu'ipáite ko'ápe [ijyvakuéra]. Pero ha'ekuéra ojojuka. [Che papa] ojuka la víchupe, ha'e omano ha víchu omano avei. Che papa. [opa video Aurora 1]

Che ko'ãnga areko 78 año, areko. Nuéve añope che papa che motyre'ỹmi. Ha la che mama ipy'a hasy ápe, oipy'a kutu, mba'e añãypone ra'e! Ni do [*dos*] día ndahasýi. Ha'e oime amo Jakarey, ko'ápe, pe *cidade* amo ngotymi isepultúra.

Che arekoma ... mbovy año areko? Ne'íra guyteri che akã rague morotĩ [*opuka*], ne'íra. Che edádma, che guaiguĩma. Che guaiguĩma, che sy médikavakue!¹ Che sy médika va'ekue, entónse, na'ápe pe imba'ekue, na'ápe pe Santokuéra arekopáite: *San Antonio, señor San Francisco, San Felipe, la Virgen de Ka'akupe, Korasõ de Hesu [Jesús], Kurusu Médico*. Arekopáite imba'ekue, che sy mba'ekue. Ha upéagui ha'e che ajapo vensimiénto entéropegua ápe. Karaikuérape jepe amonguera. Opítalpe [*hospital*] ohasávakue, siéte opital, upéa che amboguera. Ha avavemi ngo ndohecha kuaái che, nde che komádre, ha'ekuéra ndoguerúi.

Ha ko'ãngaite ou va'erã ótro, kamionéta reheve oike va'erã. Ñngaite ou kuri, avense ha oho jeýma. Peho riremínte kamionéta oike ápe. Ogueru pe irurupáitepe ko kuña karai ha ko'ãnga oliviáma kóa. Ha'e oguereko operasión ko'ápe [*hyépe*]. Ha'ekuéra ndojeguardái (noñenongatúi). Che ngo, ndache portuge [*português*] porái, pero "mále mále" ha'e ichupekuéra.

Che areko mitã kuña mokõi. Eva, upéa che kriadomi, che kompadremi péna paíno [*padrinho*]. Siéte díape ha'e isy omano, dekaída. Mokõi sardína ogueru imemby karia'y, [*upéi*] ykuápe oho. [Eva isy] aja omokua, ho'upáite ave katu. Che amokakua Eva, ko'ãy oguereko 19 año, kuña Eva. Oĩ che memby kuña, amoite oĩva hína, Terecio rembireko upéa, upéa che memby. Che memby upéa.

Ha upéi, mitã kuimba'e, 15 año oguerekópe hína, amo Kariokarãme ou rosádo ojapo. Upépe víchu opika. Omano che memby. Sombrerítópe oime isepultúra, che memby karia'y Seferino. Rogelio, ha'e oime ápe mboypýri, che memby karia'y Rogelio. Seferino oime isepultúra amo Sombrerítópe. Julio oime ave Sombrerítópe, che memby karia'y. Che sínko mitã kuimba'e arekóva, ni peteĩ ndokakuaái chéve. Sólo mitã kuña arekóva, che kriadami Eva. Upéa che areko.

Che la, che edádma. Ha apyta médika che sy che reja. Entéro mba'épe che vale: vensimiéntore, kamby ryrú jerépe, tesa rasýpe, tãí rasýpe, víchu pikadakuépe, puntádape. Che, che vale, che vale!"

Paz: Ajépa nde vale! Heta mba'e nde kuaa.

Ña Aurora: "Heta mba'e aikuaa. Vensimiénto che sy ohejávakue chéve. Che sy médika ovaléva, ha'e che reja. Ndaipóri che mbotavýva. Opitalguive umi karaikuéra ou ápe. Che upéa mboguera. Ha núnka ha'ekuerapa aipo che sái porã va'erã mba'e oguerumi chéve. Che ajapónte poka Ñande Jára omoĩ chéve poder. Che ndajeruréi ichupekuéra, ni aikotevêvéramo, aikotevê asýrõ jepe, che ndajeruréi ichupekuéra, ni un sentávo. Che ndajeruréi ichupekuéra. Ha'ekuéra ohecha kuaáramo oguerúta chéve. Oĩ ohecha kuaamíva ogueru chéve. Umi mitãme ogueru ijaorãmi, chéve che mba'e rami."

Paz: Ha yma ko'ápe memete ka'aguy, aje?

¹ Ña Aurora he'i: "Yma médika jajehenói: "poropejuha."

Ña Aurora: "Ka'aguy va'ekue kóa. Kóa ko ka'aguy va'ekue, kóa ko ka'aguy [ohechauka kuarahy osẽ ládogui kuarahy oike ládo peve], palmitoty ko'ápe ka'aguy tuicháva va'ekue.

Guéno, che aju Pirajuýgui. Upe che memby ru Andrés oja'yvere Pirajuýpe. Guéno, che omokañy upépe poke [porque] che ndache tavýi. Ha'e ichupe:

"Guéno, ko'ãnga polísia [yvyra'ija] nde persegi, tereho Pórto Líndope."

Ha ou va'ekue ko'ápe. Ka'aguyguýpe ome'ẽ chéve va'ekue che rogarã *Capitán* Carlos, ka'ayguýpe, peteĩ barakokue. Upépe che aju aguejy va'ekue ha'e che ko'ãnga che plánta añotỹ. Andrés okopi ko'ápe, omopotĩmba chéve ko'ápe. Che róga porã va'ekue.

Ymaguare ndajeporúi juky, ni *jabón* ndojeporúi. Che añeñandúpe hína, nuéve año arekópe, ndaipóri juky, ndaipóri *jabón*, ndaipóry ñandy va'ekue. Ni avion, ni káro, ndaipóri ápe. Che añeñandu péa. Ndaipóri va'ekue káro, ndaipóri va'ekue tape potĩvã, sólo tape po'i oĩ, upépe jajeguata kavaju ári. Ndaipórivakue káro, ndaipórivakue avion, ndaipóri va'ekue."

Paz: Ha la tembi'u ndofaltái.

Ña Aurora: "Temi'u nofaltái. Tembi'u kokue oĩ: avati, jety, mandí'o, kumanda, índio karumi haguã."

Paz: Ha heta jajetopa avei tembi'u ka'aguýre, aje?

Ña Aurora: "Oĩ, víchu ka'aguy ojuka ha'ekuéra ho'u haguã so'o. Ojapo monde, víchu rapépe oity. Monde ojapo víchu rapépe oity: páka, tatu. Ñũhã moĩ guasu rapépe, kure'i rapépe moĩ oity ñũhãme. Oity ñũhãme ho'u haguã so'o. Upéa ha'ekuéra ombotýra rora, avatígui ojapo, rora. "Hu'i" he'i ymaguare upéape. Ombopororo avati ha ojoso ho'u haguã pe víchu ka'aguýre. Víchu ka'aguy hykueremi ojapo pe mbáipymi. Ymaguare péa. Ymaguarépe oñepyrũ va'ekue, ore ypy avápe, ha'ekuéra ho'u víchu ka'aguymi he'ẽ'ỹva. Ndaipóri juky pe óra [hora]. Che ndahechái va'ekue juky. Che ndahechái va'ekue *jabón*, che ndahechái va'ekue ñandy. Sólo ha'ekuéra ojapo avati morotĩ ikokuégui oikyty ha ojapo rora. Upe mba'évagui ojapo pororo, ojoso, ojapo tangu'i upéa, tangu'i va'ekue.

Ko'ãnga rupínte heta eterei la hénte [gente], durante jepe aro [arroz] ndaipóri, ndaipóri mokatu ivare'áma hikuái, ndo'uvéima tembi'u kokue, ndo'uvéima ... Ka'aguýre oĩ umi pindo, pindomi yva ymaguare upéichami otrosa ogueru, ombokacha pe tembi'umípe. Atantea, lo mímo juky. Upéicha rupi ogueru pe pindo ymaguare apytere, ogueru. Lo mímo juky tembi'úre he'i. Che la juky ndaiporivéirõ, che ndajecha vai mo'ãi. Aikuaapa voi, akuaapáite poke che ngo che guaiguĩma che komádre, che guaiguĩma ko múndope. Aikuaapáite mba'épa upe ore ypy, mba'épa oiventa [inventar, he'i] va'ekue, aikuaapáite. Chéve ndaipóri che mbotavy.

Ojoso pyharevete, kuarahy upépe, oñembiso oguapy pe angu'a ári ojoso avati tupi. Ombopupu, upépe omoĩ kumanda ojapo jopara. Omohyakuã upe kuratũme. Oñotỹ ha'ekuéra kuratũ. Ogueru hembí'umípe omoĩ. Avati morotĩ ojoso, ojuka ryguasu, ojapo mbáipy, o séa mbori mbori apokytã kytã. Upéicha okaru ha'ekuéra, hénte yma. Che ndahasa hasy mo'ãi che kokue mba'érõ. Ha'ekuéra ho'u mandi'o visádo [*guisado*]. So'o otopa, omoĩ mandi'o visádo ombo'i mbo'i pe mandi'o ha okaru [*hanguã*]."

Paz: Ha heta petopa va'ekue avei pohã ka'aguýre, aje, pohã ñana?

Ña Aurora: "Oĩ pohã ñana ka'aguýre heta, heta eterei pohã ñana, heta eterei. Che oiméne peteĩ máta mba'e ndaikuaái, uperiregua aikuaapáite pohã ñana ka'aguýpe oĩva. Heta eterei aikuaa pohã ñana oĩva ko ka'aguýpe. Ymaguare ndoiporúi va'ekue *pastilla*, ndoiprúi va'ekue *inyección*, ma ke [*más que*] hasýrõ oguerúvakue pe pohã mitã oipohano, ho'uuka pohã kakuaáva. Heta eterei oĩ. Ndache mbotavy ka'aguypegua pohã, aikuaapáite. Sevo'i pohã sonséra eterei, peteĩ yvyra kakua upéa. Ipirekuemi reru re'uuka mitãme, oliviáma péa.

Oĩ akã rasýpe, sapy'ante nde akã puntáda. Upéapegua oĩ avei, oĩ re'u va'erã ha oĩ rejahu va'erã pype pohã.

Ore roñemachukárõguarã, opẽ algúno, ha oĩ machukadórpegua pohã. Machukadórpegua, kalámbrepegua, umía oguatave'ỹvapegua. Heta eterei pohã ka'aguýpe. Ha ko'ãnga teko *pastilla* jaiporu.

Pe tipí – nde rekuaái tipí, nde rekuaái?"

Paz: Ndaikuaái.

Ña Aurora: "Upépe oime aňotỹ hague. Upéa pe hapokuemi reiňopĩ iňakã rasýramo remoĩ peteĩ mba'e rami, ryguasu kyra mba'e remboja nde akãre. Nde ko'ẽ porãitépe.

Ha sevo'ipegua, mitã ame'ẽ sevo'írõguarã oĩ avei.

Bronkítipegua [*bronquitis*] oĩ avei. Pe kontinua porã re'uuka un me [*mes*] haguépe ha cha okueráma. Heta eterei pohã oĩ ka'aguýpe!

Kurunde'y voi pohã, upéa chiri pohã, ore ro'e upéape "yvyra piriri." Yvyra piriri ore ro'e upéape.

Oĩ guapo'y. Upéape nde jyva hasýramo remoĩ reipirópe imáta mba'e o séa katu hogue reraha ha rejohéi pe nde jyva ipuntádaramo.

A.I. Jakarey, MS, Brasil, 6 de junio 2001

Ña Aurora: "Tipí. Oĩ pohã tipí, oĩ, aňotỹ tembete ryguasu amo. Upéa sevo'ipe, atákepe, péichamírõ [*michĩ*] aru va'ekue, aňotỹ upépe. Tembete ryguasu sevo'i pohã ha ijatákeva oñemondýi haguépe upéa iporã.

Ka'arẽ, guasu mbakuku, ysypo [ysypo jy'y pohã], ha'ete pe linguísa ojejokua jokua ka'aguýpegua, upéa atáke pohã avei.

Oĩ sevo'ípe, oĩ atákepe, oĩ tesa rasýpe "Santa Lucia." Ko ñande resa rasy mitã ha mitã'ỹva hasy remanda péa, remoĩ pe sédro pire, sédro! Nde resa johéi. Péro y ro'ysã ndaiporã tesa rasýpe, ombyai upéa. Haku tívio va'erã upépe resa ojohéi. Pohã ka'aguýpe heta eterei!

Kurunde'y "yvya piriri" ore ro'e upéape. Karaikuéra he'i "kurunde'y." Ha orekuéra ro'e "yvya piriri."

Oĩ guapo'y, upéa katu pe, ñane machukapáramo, ñande jyva hasýramo, ko'ápe [tety mápe] hasýramo, nde joso pe hoguekue, ipirekue, nde johéi upéape. Guapo'y ...

Karaja'y, upépe, upéa tesa rasýpe iporã, jajahu haguã iporã mba'asýgui. Karaja'y. Ysapy'y [juru ai] pohã. Upépe hogue, upépe oĩ máta. Ysapy'y. Ha pakova ysy ahy'o kerésape iporã avei, pakova ysy, banána."

Paz: Upéa ome'ẽpa avei?

Ña Aurora: "Ome'ẽ jurutĩme. Mitãme sapy'ánte jurutĩ ojegara, reipysyka ha upéa ndaiporãirõ, mbohasytereírõ, ysapy'y na pépe, nde kambia ichupe péa.

Jaguarata'y iporã avei re'u kerésape, "juru ai" ore ro'e upéa. Jaguarata'y.

Málva, péa ñũme oĩ, malva, hogue morotĩ upéicha mimĩ, ñũme.

Ha upéi, ma'éna komádre, oĩ guasu mbakuku, upe rupi hogue guasúva, na pépe último. Upéa hi'a péicha'i, upéa bronkítipe iporã, juku'ápe. Mitã juku'áramo ihu'u vaígui, ojegara peteĩ mba'éra upépe, ma ke [*más que*] rejoso ha re'uuka ichupe. Kualkéa [*cualquier*] óleo ja'úva ndive, kualkéa aséite, kualkéa ryguasu kyra re'uuka ichupe.

Ha'e kapi'i serdon [*cedrón*] puntádapegua. Ñande py'a hasy, na amóne oĩ.

Tape rygua ñande rete rasypárõguarã ka'arẽ ndive remojy, remanda tove tojahu péape. Tre vése, do vése ha ojaliviáma péape.

Che hetáma kuña karai amboguera. Brasiléira, upéi ijoperasió n ko'ápe [hyépe] iruru. Upéicha ete iruru ipy. Ha'ekuéra ofasilita [ndojereko kuaái]. Ijoperasió n ojahu péro: "yro'ysãme ha'úta", [he'i].

Che kokuehe ha'e ichupe - èste día ndo'úi, ko'erõ oúta. Irurupáite hyépe upéicha ete [*está mostrando*]. Upéi kokuehe avense do vése, ojalivia, oguapýma ichupe.

"Ha'etéma che memby", ha'e ichupe; upéi ha'e ichupe: "Y ro'ysãme ani nde rejahu."

"Y ro'ysã ndojapo vaíri che rehe", he'i.

Ha upépe arapea ichupe. Y ro'ysã voínte ko ojapo vai ha irurupa pe ijoperasió n, y ro'ysã kotypývo ndoguerái.

Pe kotypývogui ndogueráiramo, nde sangreádo. Ndereikuaái upéa, sangreádo?"

Paz: Ahendúma.

Ña Aurora: "Ejoso péa jate'i ka'a ndive re'uuka ichupe. Péa oliviáma ichupe, operasi3n kotypývogui. Ko kotypývo hi'árigui katu eremanda ka'arē ha tape rygua, tape rygua'ípe. Tojahu haku porā ha toñeno ha to'u jate'i ka'a, pe sangreádo pire. Úna semánape ojaliviáma.

Ápe oĩ tipí [*opu'ā ohechauka haguā*], k3a la tipí, pe amoite sidádepe heta eterei oĩva oñeñotý va'ekue. K3a nde sidádepe ndaip3ri?"

Paz: Che sidádepe ndaip3ri, che retāme ndaip3ri.

Ña Aurora: "Ko'ānga amondor3ta ndéve.

Paz: Ohetũ porāpa? [*Ahetũ*] Ái che járanga, mbarete!

Ña Aurora: "Upéa mbarete. Nde pe hapokuére hapopĩ iñakā rasy vaívape, remona ha reñopĩ, reñopĩ rembyaku porāre, remoĩ peteĩ ryguasu kyra, remboja, rejokua ichupe. Iko'ē porāma. Upéa la tipí, upéa ka'aguýpe oĩna péa. Che ajerure che ko ita'yrami péichami arúvakue, umi polákogui amonda aru" [*opuka*].

Paz: Sidádepe!

Ña Aurora: "Sidádepe! Sidádegui pe poláko r3gagui aru va'ekue [*opuka*]. Heta ete ipoty, ipotypáite pe ta'yra, amondoro, aru."

A.I. Jakarey, MS, Brasil, 27 de noviembre 2001

Paz: Remandu'ápa mba'éichagua retopa tendonderā mbairykuéra [*karaikuéra*]? ... Mba'eichagua nde reikuaa tenonderā umi *brasileiro, paraguayo*?

Ña Aurora: "Yma ndaip3ri va'ekue."

Paz: Ha upéi, mba'éichagua ...?

Ña Aurora: "Yma ndaip3ri va'ekue ... che añeñandúpe che ndahechái va'ekue *jab3n*, ndahechái va'ekue juky, ndaip3ri va'ekue ñandy. Orekuéra, ore ypy sólo upéicha víchu omomim3i he'ē'yva ho'u. Pira he'ē'y ho'u. Ha upéinte ko che añeñandu, aike rire ko Brasílpe, che ahecha la juky, che tembi'u he'ē pochýva hína ndaikatúí ha'u ...

Paz: Ha primer ves nde re'u hague juky, mbovy añopa nde rereko hague?

Ña Aurora: "Ko'ápe Brasílpe kuri, che treinta año areko pe juky ahecha, ahecha. Sólo che ha'u, che hentekuéra ho'uuka chéve víchure ho'u tangu'i ... rora, avati ku'ígui ojapo, he'ē'yva. Ha víchu, ha'ekuéra oity tatu mondépe, guasu oity

ñũhãme, kure'i, koati. Ka'i umía ha'ekuéra oikutu pe fléchape, yvate kutu umía hu'y, upéa la hu'y. Hu'yúpe ha'ekuéra he'i: "añyvõ", he'i.

Paz: Añyvõ! Upéicha he'ise.

Ña Aurora: "Hẽ, añyvõ he'i. Ha guyra'i ha'ekuéra ojuka upéicha, pe bodóke (*bodoque*) ojapo ha upéi árko (*arco*) ojapo, pe guyra ... guyrapápe, upéape ha'ekuéra ... Ha otro katu guyrapa péa flécha, hẽ, upéa hu'y. Upéape ha'ekuéra oikutu víchu koati, ka'i umía ojuka. Ha hénte yma ndo'úi va'ekue voi juky, ndohechái. Che añeñandu cha tréinta año i pókope hína, che ahecha ko'ã mba'eryru. Ndaheichái va'ekue. Ha upe avion ou úna ve [*vez*], péicha che mondýimi, che mondýi hague. Ha añeñandu rire, tréinta año i póko areko jave hína, che ahecha ko'ã mba'eryru, kamión, avion. Che yma che añeñandu, sólo añeñandu rire ahecha karéta. Umía upéicha pe mba'éra, pe guéipe [*buey*] omboguata, karéta."

Paz: Karéta guasu.

Ña Aurora: "Karéta guasu péa. Upéa viáhe [*viaje*] pe karaikuéra iha. Isiérto, pe ka'aguyguýre tape oíva, upépe oho. Ha ko'ãnga rupi niko ndaiporivéima ni ka'aguy. Opa! Víchu ka'aguy jepe opa, poka cha ndaiporivéima ka'aguy. Ha orekuéra, ha'ekuéra ndovare'ái [*va'ekue*], ha'ekuéra ndo'use reíri so'o. Umía oity monde tatu, ñũhãme guasu, ñũhãme oity mborevi."

Paz: Hẽ, so'o ruvicha.

Ña Aurora: "Ha'etéma, so'o ruvicha upéa, ha'ekuéra ñũhãme ojagara, ñũhãme! Pe *carpincho* [*kapi'ivára*], umía oĩ y kótare [*costa*] ñũhã upéape ojagara ha'ekuéra, *carpincho*."

Paz: Ha ko'ãnga ndaiporivéi.

Ña Aurora: "Ko'ãnga ndaiporivéi, opa. Ápe ndaiporivéi ni michimi jajeheka haguã. Sólo ore rokrea, upéicha ryguasu mimía mba'e, sapy'ánte so'omírõ ropikaségui.

Che agerea [*guerrear*], che memby ogerea, entéro ogerea. Che agerea ko'ápe, péro ngo, ha'ekuéra, el día kolónia pyahúpe ohóramo hína, che ndapyta mo'ái che ko'ápe, aháta avei."

Paz: Rehótapa avei?

Ña Aurora: "Hẽ, pero mbegue katu, ko'ãnga ete nahániri, Mbarakay osẽramo nga'u. ...

Paz: Ah, Mbarakáype rehose.

Ña Aurora: "Mbarakay pe osẽramo, ha'ekuéra ohóta avei ... upéicha ngo che ahátama avei"

Paz: Péro upéa ipukumi guyteri.

Ña Aurora: "Ái che járanga, kuri! hẽ, kuri guyteri umía."

Paz: Ha remandu'ápa guyterei mba'éichagua nde retopa primer ves mbairy, *brasileiro* tera *paraguayo*? Mávapa la primer mbairy nde rehecha hague?

Ña Aurora: "Priméro che ahechami orekuérava. Ha upéi katu che ndahechái karaikuéra, ndaipóri ápe. Ndaipóri va'ekue karaikuéra. Ha upéicha ndaikuaái mba'éicha rupípa oiko araka'e karaikuéra, poke ore avakuéra niko primeroguaré upéa, primeroguaré. Yvy oñepyrũramoguaré hína orekuérante voi, orekuérante voi."

Paz: Ha karai oike uperire.

Ña Aurora: "Ha uperirénte ngo ko karaikuéra ou. Mooguípóne ojekria? Orekuérante voi va'ekue, upéa la yvy ndive ore oropu'ã araka'e, yvy ndive ore oropu'ã. Yvy ñe'ẽpyrũ jave hína [-ramoguaré], ore ava roñepyrũma avei. Ndaipóri, ni peteĩ karai va'ekue. Ni *brasileiro* ni *paraguayo* ni mba'eve.

Paz: Ha kóa ko tiémpope retopápa avei umi ava amboae?

Ña Aurora: "Atopa avei upéa kaiowá. Kaiowá upéa."

Paz: Ha otro avei?

Ña Aurora: "Otro ha'ekuéra rása [*raza*] guaranínte voi."

Paz: Hẽ, guarani memete.

Ña Aurora: "Do mba'erãnte voi oĩ hína orekuérava hína rása guarani ha kaiowá. Upéante voi. Ha karaikuéra oĩ *brasileiro*, *paraguayo*. Ha upégui ha'ekuéra ojekriáma, ojoparapáma ha'ekuéra. Ha orekuéra ngo nahániri. Kaiowá ngo orénte voi. Che rása guarani kaiowá, sólo upéa, hm, upéante voi ... Ótro turma ndaipóri, ndaipóri ete voi.

Paz: Ha mba'éichagua óga peiporu kóa ko ...?

Ña Aurora: "Ore ypy oiporu va'ekue óga jekutu, óga pysy."

Paz: Upéa peiporu, heta hénte ...

Ña Aurora: "Heta hénte oĩva, ipuku ojapo. Óga jekutu upéicha ojapo, upéicha yvýgui, yvýgui upéicha amoite ótro pe itécho. Upéa óga jekutu he'i, ha upéape rása guarani "óga pysy" he'i."

Paz: Ha upépe peiképa kyhápe?

Ña Aurora: "Kyhápe! Upépe ore roke kyhápe, ojapo pe yvíra, "karaguata" he'i pe rása guarani. Péape omopotĩ, oipoka. *Cuatro, cinco, seis* ombyapu'a, upéicha olia. Ha upéagui ojapo kyha. Enterovépe ojapo, ore roke hague voi kyhápe, che mama, che táita, che avuelokuéra, umía kyhápe meme. Ha rojatapy mbytépe tata. Ko'ãnga rupi jajeporu *fogón*, ko'ãnga rupínte. Ymaguare ndoiporúí. Solo ogaguýpe jype'a ogueraja jatapy pyhare. Ha okápe katu oĩ umi ótro óga, ha'ekuéra yma, orekuéra okápente voi rojatapy, peteĩ la kósa rombojy, upépe rombojy. Ojapo chícha, ojapo mbáipy, opáva mba'e ho'u. Ho'u palmító ru'ã ogueru upéa moĩ óllape, opupu, ojapo mbáipy. Ha'ekuéra upéicha okaru."

Paz: Ha pende kokuépe, mba'e ...

Ña Aurora: "Ore kokuépe oĩ avati, mandi'o, jety, kumanda, hm, sólo kumanda. Ha upéinte che ahecha ko *feijão*, ndahecha voĩri va'ekue *feijão*. Solo kumanda ahecha, avati tupi ndive oñotỹ ha upéa avati rehe oliapa, opu'ã hopepa."

Paz: Ha oĩpa mandyju avei?

Ña Aurora: "Oĩ! Oĩ mandyju avei. Ha upéicha pe ka'aguýpe oĩ pe samu'ũ, ha'ete mandyju avei. Upéape ogueru, ha'ekuéra he'i ymaguare: "ajópe [ajakápe] okarga." Upéa katu ojapo, oipoka avei. Upéagui ojapo la mitãme igorarã algun. Orekuéra ngo ojapo porãmíne pe *faja*, omoĩ yvyráre ha tehe [*tejer*]."

Paz: Upéicha ndahecháí, ko'ãnga ndojeporuvéi.

Ña Aurora: "Frasáda, umía ojapo upéichape mandyju oipoka va'ekuépe. Frásada omoĩ pe yvyráre amoite [yvatépe], upépe otehe. Iporãite ngo póncho ojapo."

Paz: Mba'éichagua ao peiporu kóa ko tiémpope?

Ña Aurora: "Ore ndoroporúí va'ekue ao. Sólo pe mandyjúgui rojapo sa'i mimi upéichape ore aorã. Kuimba'épe ojapo ivatikolarã, ko ko'ã rupi oguereko pe henondépe, sólo upéa. Ha'ekuéra ndaikamisái, sólo ko tenondépeguarã, umi ojapo."

Paz: Ha ro'y tiémpope?

Ña Aurora: "Ro'y tiémpope ngo óga pysy němboťva, ni ndairo'ýi upépe. Omboty! Okě mboty, ojatapy mbytépe ha ótro amo ngoty ojatapy. Ndairo'ýi! Jype'a upéichate [atýra ete] ojoka, ogueru. Ogueru va'erã ojatapy kotýpe voi. Ndairo'ýi! Ro'y tiémpope ha'ekuéra ndoiro'ýi ete, poke ha'ekuéra oguerekopáite péicha pe mandyjúgui, pe samu'ũgui ojapo hague pe frasáda mimi. Ndairo'ýi! Mandyju umía itiémpope oja póma ... pe kuñakarai pe mba'éra, pe do yvíra'i oprende ha oipoka ... upéa olia, oipoka. Iporãmi upéa ome'ẽ oréve. Ha ju, umía ndahechái va'ekue voi, ni inimbo. Che guaiguĩ riréma ahecha inimbo ha ju umía. Che ju ndahechái va'ekue voi.

Paz: Ndojeporúi.

Ña Aurora: "Ndojeporúi!"

Paz: N dofaltái.

Ña Aurora: "N dofaltái, ju ndojeporúivakue. Ha pe ao ojera ha osoro va'erã ymaguare ndoguerekói voi, ndoguerekói. Sólo otehe pe mba'éra sa'imi ojapo va'erã, péicha pe kamisa ápe [yvakua]. Ivalepáite ko ymaguare, ivalepáite."

Paz: Ha upéi ko óga jekutu, óga pysy ...

Ña Aurora: "Umi [ymaguarekuéra] rása guarani opa, omanomba, ñahundipa. Hekovíare katu cha oja póma péicha óga [yvyra], hekoviare ... hénte oja póma péicha ...[*está mostrando el tipo de casa de madera*]. Ha cha opáma óga pysy, opáma, ymaguaréma upéa. Cha opáma óga pysy, ndajeporuvéima, sólo óga péichante [yvyra] ojejapo.

Paz: Ha kyha ndojeporuvéi avei.

Ña Aurora: "Kyha ndajeporuvéi. Oĩ *hecho*, jajogua mante. Ha ko'ãnga, kyha oja póva hína guaiguĩ ymaguare cha opáma, opáma. Ndaiporivéima omba'apo kuaáva upéape, pe kyháre. Kyha ojejapo ymaguare, oĩ pe ka'aguýpe yvíra. "Yvíra" he'i ko'ãy karai ha orekuéra ro'e "karaguata." Yvíra he'i ko'ãnga umi karaikuéra. Upéa ogueru va'erã ohatí'o porã. Upéicha ete ogueru va'erã [atýra eterei] kuátro, sínko ajakápe. Ogueraha, oity ýpe. Pe do semánape oho, itujumarõ, ha'ekuéra omoĩ tábla ári oinupã pe garótepe. Omopotĩ porã *blanco* etépe. Upéi ogueru omoĩ kuarahýpe ikã. Pe aóicha omyasãinte jepe yvyráre omoĩ upéicha. Ikamba katu cha ogueru. Ha upéi ha'ekuéra pyhare petỹ oisu'u. Ha'ekuéra omongu'i péicha [ipópe] pe petỹ rogue, omoĩ ko'ápete [tembeguýpe]."

Paz: Petỹ ngu'i.

Ña Aurora: "Petỹ ngu'i" he'i upéa. Ha hyakua'i porãva, omopotĩ upéa, renyhẽmbáite petỹ ngu'i. Aisuu'use la amoĩ [jurúpe]. Ahecha kuri ymaguare ... che ymaguare hénte, che nda'úi va'ekue juky. Che ndaijejukýti, che ndaijehabón.

Paz: Ha lo mímo [*mismo*] nde revy'a

Ña Aurora: "Ái che járanga, avy'a! [video Aurora 2] Che sykuéra, che vovókuéra ngo hénte yma va'ekue. Umi hénte yma pe yvy ndive opu'ã va'ekue hína. Kién sábe mbovy áñomapa oĩ oñehundi rire ha upéi otrokuéra oiko jey, oñehundipa jey ha uperireguare jey? Ha ko'ãnga ha'ekuéra, ko'ãnga cha ijapyraréntema. Ojekria jey.

Yma, el primérpe okái hague yvy. Ha opyta ojerokýva hína upéicha [ojerojy] upépe, ojerepa péicha. Opyta upépe peteĩ yvy pedáso. Ha jeroky ha'ekuéra. Ojeroky ha'ekuéra, pedásonte mante pe yvy ho'a, ho'a, ho'a. Umi hénte ngo hasẽmba, angai. Hasẽmba umi hénte. Ha ohupityva cha ho'ama pe yvy reheve. Odiparami oho, cha ho'a yvýre. Ái che járanga!

Ha upéi, upépe yvy oñemoñã jey raka'e. Káda ko'ẽ che amañã: tuicháva jeýma yvy ápe. Káda ko'ẽ amañãna.

Ha'e va'erã che sýpe: "Mama!"

Ymaguarépe nda'íri "mama", "ha'i" he'i. Upéa isýpe he'i: "ha'i."

Ha upéa amombe'u: "Tuicha jey yvy."

"Péa oñemoñãna va'erã voínte, che memby", he'i, "ha nde, ko'ãnga, el día nde guaiguĩ va'erã, che memby", he'i chéve.

Ha upe katu ngo, upe che añeñandu mbove, upéa pe yvy ndive avei ou va'ekue, oiko va'ekue ore ypy, ore ypy, ou umi y. Ha oity la hi'ári upéa pe ña'ẽ guasúpe otapa mokõi: peteĩ mitã kuña ha peteĩ mitã kuimba'emi. Omoĩnge upépe manduvi amo, amotéicha ña'ẽ tuicháva.

He'i: "Peteĩ jasy", he'i.

Ha'ekuéra "un mépe" he'i "peteĩ jasy."

"Peteĩ jasy ãnga, emboguy'imi ha y oikénteramo katu eity jey", he'ínte.

Ha'ekuéra cha oñehundipáma. Y ou. Primer upéa: y ou. Oñehundipa teko oĩva: hénte, jagua, taha'e la ha'éva. Y ou.

Guéno, upéagui opyta jey pe ña'ẽ guasugúype oheja hague mitã kuña ha mitã kuimba'e. Upéa omboguy jey, ndaje, la ña'ẽ guasu rembe, cha ndaikevéma y. Upémaramo osẽ ha'ekuéra. Ndaipóri, ni mba'evete, sólo ha'ekuérami [mokõimi]. Ha upéi, ndaje, ha'ekuéra ojeroky. Ojeroky voi, ndaje, ha'ekuéra ... Upéi, ndaje, ko peteĩ mitã kuñami oguahẽ ou, mitã kuña. Oguahẽ reíntema, isuértegui. Ha'ekuéra, kien sábe moóguipa angai ou?

He'i ichupekuéra: "Guéno, ko'ãnga aju, jajerokýta!"

Ha jeroky hikuái. Ha upéagui la ha'ekuéra omoñepyrũ jey okria, heta jey. Ha upéi katu okái jey yvy.

Guéno, upéante ko'ãnga. Ko'ãnga ndaiporivéi upéa. Opa. Poke ojejeroky. Ha ko'ãnga niko opa jepe jeroky, péro ngo ndaipóri mba'eve ivaíva, ndaiporivéima. Ha che ngo ahecha va'ekue voínte yvy okái un pedáso, ahecha. Un pedáso okái. Ojeka hataĩ ápe, hataĩ, hataĩ, ho'áma. Ha upéi ojeka pe ótro hataĩ, hataĩ, ho'a jey. Nahendýi. La yvy okáiva nahendýi, sólo ojeka. Che ahecha va'ekue un pedáso yvy okái, [opa video Aurora 2] Paraguáipe. Ko'ãnga opa upéa, opa. Ndoikovéi va'erã.

Paz: Ha yma, ko hénte tujáva, heta oikuaa avei teko marãngatu.

Ña Aurora: "Ái che járanga, oikuaa! Ko'ãnga opa ..."

Paz: Péro nde, nde mandu'a guyteri.

Ña Aurora: "... che mandu'a guyteri ... hm ... Sapy'ánte Carlo [Villalba, Jakareypegua mburuvichakue] ou ha oiporandu chéve la ñe'ẽ ymápa mba'éichagua. Amombe'upáite ichupe. Poke che aikuaapa ñe'ẽ yma, ymaguare ñe'ẽ."

Paz: Mba'éichagua kóa ymaguare ñe'ẽ?

Ña Aurora: "Ñe'ẽ ymaguare heta eterei oĩ:

Nde'íri óllape ha'ekuéra ... Umi *brasileiro* he'i "*panela*" ha orekuéra "ólla" ro'e. Ha guéno, ymaguare ko "japepo" he'i, japepo he'i óllape.

Ha pávape ha'ekuéra [*brasileiro*] he'i "*chalera*." Ha ha'ekuéra he'i "ytakugua." Ytakugua he'i pávape ... ymaguare péicha he'i ...

Ha ápe kuchára yma ndoikói va'ekue. Sólo pe hy'ami, hy'akua mimi ojoka upéicha ha oikyťi ha ojapo kuchára. Mitãme michĩ mimi ojapo, tuichávape tuicha hy'akuágui. Hy'akuamígui ojapo kuchára okaru haguã. Ko'ãngante ko kuchárape enterovéa, orekuéra jepe, rokaru. Ymaguare nahániri.

Tererétarõ hína omoĩ pe hy'ápe, hy'akua oma'ẽ rami va'ekuépe, ka'a, tykua hay'u. Ha'ekuéra *bombilla* ndoguerékói. Ha oĩ ka'a oka'ay'u haguã oho ogueru, ... pe otrosa ogueru. Upéa pe ka'ay ho'u. "Takuarĩ" he'íva upéape, takuarĩ he'i.

"Eru che takuarĩ!" he'i membykuérape, oho ogueru, upéichate omopotĩ, ogueru. Pyhareve ha'ekuéra ka'ay ho'u upéape. Ha terere katu ho'u avei, oitykuántema voi hy'ápe ha cha ho'u. He'i upéape umi *gente* "terere bigóte" [*opuka*]."

Paz: Ha avati heta kláse oĩ.

Ña Aurora: "Avati ngo avati voi ... Che yma rupi ha'u guyteri va'ekue pe kara, karatĩ, upéa ka'aguype oĩ. Upéicha [*está mostrando el tamaño*] hi'a avei, ha'ete jety. Upéa omimõi ha'e, upéa la kara, karatĩ. Ha upéa ymaguare ho'u, so'ópe ... ha'ekuéra ho'u. Omimõi ho'u va'erã víchu ka'aguýre ombotyra, ndo'usevéiramo

mandi'o. Ha mandi'o katu oñepyrũ voínte hi'arandúva ogueru ráma mombyrýgui. Upégui oiko ráma mandi'o ..."

Paz: Ha heta oĩ va'ekue avei *farra*, aje?

Ña Aurora: "Ndaipóri, ndaipóri, sólo jeroky, fára ndaipóri va'ekue ... Yma rupi ndaipóri va'ekue fára, sólo jeroky takuára, sólo jeroky takuára."

Paz: Oĩ kuri avatikyry avei?

Ña Aurora: "Oĩ. Avatikýgui oĩ kanguĩjy. Avatiky tĩ joso ha ombojy ha oitykua vatéape, "*cocho*" he'i upéape [*brasileiro*]. Avatikýgui he'ẽ iporã upéa, héva. Chípa jeku'akuáva avatiky oikyty ha parirípe oñuvã ha ojokua pe iku'a rupi ha omoĩ pe tanimbuguýpe. Ái che jára, umía che ajapo kuaa va'ekue ... Che ajapo kuaa chipa jeku'akua, chicha ... ajapo kuaa va'ekue."

Paz: Entónse heta mba'e ko'ãnga ndaiporivéi.

Ña Aurora: "Ndaiporivéi. Ko'ãnga ndaiporivéi, ndaiporivéi ko'ãnga."

Paz: Ha mba'e piko nde pensa: yma porãve tera ko'ãnga porãve, mba'e tiémpope nde revy'ave?

Ña Aurora: "Yma tiémpo avy'a va'ekue. Ko'ãnga cha che guaiguĩma. Sapy'ánte avy'a, a vése katu ndavy'ái, ndavy'avéi ete ... Poke cha sapy'ánte che che mandu'a péicha pe che mama finádape, che ahecha nga'u. Che pyahu tiémpope, ái che jára, avy'a ha aha pe jeroky takua, upéicha che ko'ẽmbárõ upe rupi, avy'a. Ha ko'ãnga ngo cha opáma umía jepeve. Ndajejerokyvéi. Itríste."

Ha'e ndaiporivéima omba'e omombe'u haguã ñandéve.